

UDK: 327::321.07
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2-3, str. 285–308

Pregledni rad
Primljen 10. avgusta 2017.
Odobren 18. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703285K>

Marksističke teorije međunarodnih odnosa na početku 21. veka

Marina T. KOSTIĆ¹

Apstrakt: Godina kada se obeležava stogodišnjica ruske revolucije predstavlja pravi momenat za razmatranje savremenih problema i dometa marksističkih teorija međunarodnih odnosa. Ciklično kretanje globalnog kapitalizma u periodu od 1990. do 2017. godine doprinelo je oživljavanju interesovanja za marksističke teze u novoj potrazi za načinima prevazilaženja kapitalizma. Rad analizira aktuelna pitanja kojima se marksistička misao međunarodnih odnosa danas bavi i to pomeranje težišta sa odnosa Istok-Zapad na odnos Sever-Jug, transformaciju funkcija države shodno potrebama transnacionalnog kapitala, kombinaciju upotrebe sile i saglasnosti u stvaranju hegemonističkog svetskog poretka, svetsku ekonomsku krizu i krizu evrozone i primenu mera štednje kao odgovor na navedene krize, jačanja antikapitalističkih i „antisistemskih” pokreta i političkih partija i njihovu povezanost sa državama poput Rusije i zemalja Latinske Amerike. Autorka navedena pitanja razmatra sa teorijskog stanovišta neomarksizma i postmarksizma, te „novog marksizma” kao novog tumačenja dela Karla Marksa, prvenstveno do sada neobrađenih tekstova i stavova vezanih za vanevropsko područje. Autorka zaključuje da se dijalektički materijalizam iznova potvrđuje kao neizostavno sredstvo otkrivanja stvarnih mehanizama funkcionisanja savremenog svetskog poretka.

Ključne reči: marksizam, neomarksizam, postmarksizam, teorija sistema, teorija zavisnosti, razvoj, transnacionalna država, globalni kapitalizam, hegemonija, nejednakost.

¹ Autorka je doktorant na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
E-pošta: spec.marinakostic@gmail.com

Danas je godišnjica ruske revolucije, događaja koji je izmenio čitav tok ljudske istorije.²

Jedna od najznačajnijih posledica kraja Hladnog rata bila je urušavanje komunističkih sistema i njihova tranzicija ka modelu liberalno-demokratskog uređenja sličnog onome koji je već postojao na Zapadu. Brojni programi podrške međunarodnih finansijskih institucija bili su usmereni na prilagođavanje novih ekonomija neoliberalnom kapitalističkom modelu. U istočnoevropskim i kavkaskim zemljama nekadašnjeg SSSR-a, kao i u pojedinim arapskim zemljama Severne Afrike i Bliskog istoka, koje nisu samostalno prihvatale ovaj model uređenja ekonomskog sistema i odgovarajuće političke, institucionalne i ideološke nadgradnje, sprovedene su različite spoljne intervencije, pa i vojne, i došlo je do niza „demokratskih” revolucija. Širenje preduzetničkog kapitalizma i neoliberalne ideologije sprovodilo se tzv. šok terapijom koju je predvodila Čikaška škola Milтона Fridmana (Milton Friedman), najpre u Latinskoj Americi, a zatim i u SAD i Velikoj Britaniji, da bi se potom nastavila u ostatku Evrope nakon Hladnog rata. Tokom osamdesetih godina 20. veka međunarodne finansijske institucije prihvatile su ovaj ekonomski model kroz „Vašingtonski konsenzus” i doprinele njegovom uspostavljanju na međunarodnom nivou – i u državama u razvoju – nametanjem programa „strukturnog prilagođavanja”.³

U Evropi, Evropska unija (EU) je širila ovaj model kroz proces pristupanja i politiku uslovljavanja, postavljajući pred države kandidate iz Centralne i Istočne Evrope ekonomske kriterijume poput ostvarivanja funkcionalne tržišne ekonomije i otvorene konkurencije. Takođe, pojedini autori proces pristupanja država Zapadnog Balkana u EU i Kopenhaške kriterijume analiziraju u kontekstu dinamike kapitalizma i vide ga kao „hegemonistički projekat” kojim Evropska komisija nastoji da restrukturiše Zapadni Balkan u skladu sa neoliberalnim modelom, kako bi ga pripremila za „perspektivu uključivanja” u Uniju, koja mu međutim stalno izmiče.⁴ Time se proces evropskih integracija izjednačava sa procesom neoliberalnog restrukturiranja, koji ne bi bio moguć bez saradnje elita država uključenih u proces i jakih političkih lidera sposobnih da implementiraju neoliberalne politike. U

² Alan Woods, “The Russian Revolution: The Meaning of October”, *Bolshevik info*, November 1992, <https://www.bolshevik.info/meaning-of-october.htm>, 22/07/2017.

³ Vašingtonski konsenzus se odnosi na politiku međunarodnih finansijskih institucija sa sedištem u Vašingtonu – Međunarodni monetarni fond i Svetsku banku – i obuhvata mere fiskalne discipline, poreske reforme, finansijsku liberalizaciju, fluktuirajući kurs, trgovinsku liberalizaciju, deregulaciju, otvorenost za strane direktne investicije i privatizaciju.

⁴ Mustafa Türkes and Göksu Gökgöz, “The European Union’s Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?”, *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 4, 2006, p. 659.

Latinskoj Americi i Rusiji, u uslovima odsustva jakih državnih institucija, proces decentralizacije, liberalizacije i privatizacije je imao razarajuće efekte. On je imao značajan uticaj na društvene veze i odnose doprinoseći njihovoj kriminalizaciji, porastu nasilja, „odlivu mozgova” i rastućem jazom između bogatih i siromašnih. Sve to nije dovelo do „velike transformacije” (Polanji), budući da promena ekonomskog sistema nije bila praćena društvenom kohezijom i konsenzusom.⁵ U Venecueli je početkom novog milenijuma oko 200 porodica kontrolisalo oko 80% bogatstva.⁶ U Rusiji je 2008. godine imovina 500 najbogatijih vredela više od polovine ruskog BDP-a, dok su neki penzioneri imali primanja manja od 66 evra.⁷

Širenje kapitalizma, koje je pre svega bilo rukovođeno otvaranjem do tada zatvorenih tržišta, bilo je podstaknuto uverenjem da je otvaranje tržišta, liberalizacija i deregulacija cilj po sebi. Delimično, ono je bilo potkrepljeno uspesima „azijskih tigrova” u periodu od 1990. do 1997. godine, koje su uspele da značajno unaprede proizvodnju i izvoz gotovih proizvoda. Rast je ipak bio praćen i rastom duga i rizičnim kreditima, što je na kraju dovelo do azijske finansijske krize. Slično se desilo i u SAD, što je dovelo do kolapsa investicionih banaka, slabljenja čitavog bankarskog sistema, enormnog porasta duga i svetske ekonomske krize pokrenute 2007–2008. godine. Potvrđena je teza da je kapitalizam „svoju moć uvek zasnivao na ‘poslovanju’ mimo javnog tržišta i nadzirane konkurencije”.⁸ Došlo je do velikih intervencija države, usporavanja rasta svetske privrede i primene politika štednje – smanjenja budžetskih izdvajanja kroz smanjenje plata u javnom sektoru i penzija, smanjenja broja zaposlenih u javnom sektoru, privatizacije prirodnih dobara, fleksibilizacije tržišta rada i slično – koja se najviše odrazila na životni standard stanovništva i porast nezadovoljstva.

Ciklično kretanje globalnog kapitalizma u periodu od 1990. do 2017. godine – njegova ekspanzija i kriza – doprinelo je ponovnom dolasku u prvi plan marksističkih teza o kapitalizmu i traženju načina kako da se on prevaziđe. U centru istraživanja marksističkih teorija u međunarodnim odnosima našla su se sledeća pitanja:

- Pomeranja težišta sa odnosa Istok-Zapad na odnos Sever-Jug, koji karakterišu nejednakost, nepravednost, zavisnost i iskorišćavanje zemalja Juga od strane razvijenih zemalja Severa;

⁵ Joseph E. Stiglitz, “Foreword”, in: Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 2001, p. xii.

⁶ Ken Livingstone, “Venezuela crisis due to Chávez’s failure to kill oligarchs”, *The Guardian*, 3 August 2017, <https://www.theguardian.com/politics/2017/aug/03/ken-livingstone-venezuela-crisis-hugo-chavez-oligarchs>, 03/08/2017.

⁷ Tom Parfitt, “Billionaires boom as Putin puts oligarchs at No 2 in global rich list”, *The Guardian*, 19 February 2017, <https://www.theguardian.com/world/2008/feb/19/russia>, 03/08/2017.

⁸ Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012, str. 190.

- Transformacija funkcija države shodno potrebama transnacionalnog kapitala (transnacionalna država);
- Kombinacija upotrebe sile i saglasnosti u stvaranju hegemonističkog svetskog poretka – stvaranje svetskog tržišta i širenje zapadnih međunarodnih ustanova kao konsenzualnog dela uz humanitarne intervencije i borbu protiv terorizma kao prisilnog dela uspostavljanja poretka;
- Svetska ekonomska kriza od 2007–2008. godine, kriza Evrozone od 2011. godine i kriza ekonomija u usponu, posebno nakon 2015. godine;
- Primene mera štednje kao odgovor na navedene krize, što dovodi do većeg osiromašanja već siromašnih i većeg jaza između bogatih i siromašnih;
- Jačanje antikapitalističkih pokreta i političkih partija i njihovo ujedinjavanje na međunarodnom nivou, te povezanost sa državama poput Rusije i zemalja Latinske Amerike.

U radu ćemo navedena pitanja razmotriti kroz dve ključne škole mišljenja marksističke paradigme međunarodnih odnosa – neomarksizam i postmarksizam. Prvi od njih nastoji da ključne Marksove ideje primeni na globalnom nivou fokusirajući se pre svega na analizu ekonomske baze globalnog tržišta i njenog uticaja na formiranje odnosa u svetskom sistemu. Postmarksizam se fokusira pre svega na analizu načina na koji se ti uspostavljeni odnosi održavaju i reprodukuju stavljajući težište analize na nadgradnju tj. ideološki, institucionalni i kulturološki aspekt vladavine dominantne klase.⁹ U ovom istraživanju ukazaćemo i na teorijska razmatranja „novog marksizma”, koji predstavlja ponovno čitanje Marksa, njegovih do sada ne obrađenih tekstova i stavova vezanih za vanevropsko područje, što odgovara postojećoj promeni fokusa u međunarodnim odnosima sa Evrope na Aziju.

Svetska ekonomija: zavisnost i strukturalna transformacija u 21. veku

U 21. veku problematika odnosa između Centra/Severa i Periferije/Juga (posebno uslovi trgovine) i između njihovih elita/dominantnih klasa, nastavlja da zauzima značajno mesto u neomarksističkim teorijama. Nova tema koja izbija u prvi plan odnosi se na faze razvoja kapitalizma i geografskog prostora na kome on nastaje, budući da se težište svetskog sistema sa Evrope pomera na Aziju.

⁹ Andrew Heywood, *Global Politics*, Palgrave Macmillan, Hapshire, 2014, p. 72.

Poreklo kapitalizma: pet hiljada godina azijskocentričnog ili pet stotina godina evropocentričnog svetskog kapitalističkog sistema?

Kraj Hladnog rata omogućio je da u prvi plan dospe već postojeći odnos Severa i Juga, kao odnos nejednakosti, nepravdnosti, zavisnosti i iskorišćavanja manje razvijenih zemalja Juga/Periferije od strane razvijenih zemalja Severa/Centra. Teorije koje su se najviše bavile ovim odnosom zasnivaju se na Lenjinovom (Владимир Ильич Ульянов) konceptu imperijalizma kao najviše faze u razvoju kapitalizma, konceptu kombinovanog i nejednakog razvoja Lava Trockog (Лев Давидович Троцкий) gde razvoj jedne zemlje zavisi od njenih odnosa sa drugim zemljama, pri čemu države mogu pomoći i unaprediti razvoj druge ili ga blokirati i unazaditi, kao i konceptu Roze Luksemburg (Rosa Luxemburg) o odnosima između manje i više naprednim kapitalističkim zemljama, prema kome su predkapitalistička društva neophodna za kontinuirani razvoj kapitalizma.¹⁰ Prema Lenjinu, pod monopolističkim kapitalizmom, koji je zahtevao nova tržišta i jeftinu radnu snagu, razvila se dvoslojna struktura svetske ekonomije – dominantno jezgro koje eksploatiše manje razvijenu periferiju.¹¹ U pojedinim radovima Lenjin koristi i koncept polukolonije da označi Kinu, Tursku i Persiju tog doba i navodi:

Nejednaki ekonomski i politički razvoj su apsolutni zakon kapitalizma. Zbog toga je pobjeda socijalizma moguća prvo u nekoliko, ako ne samo u jednoj, kapitalističkoj zemlji iz koje bi se kasnije revolucija širila na druge.¹²

Navedene teze čine osnovu razvoja savremenih neomarksističkih teorija – teorije zavisnosti i teorije svetskog sistema, koje svoje uporište imaju pre svega u Latinskoj Americi. Ipak, ovde treba imati na umu i stavove poput Džonsonovih (Carlos Johnson) da se teorija zavisnosti pogrešno smatra delom socijalističke revolucionarne misli i da predstavlja ideološku potvrdu kapitalizma u zemljama u kojima još nije uspostavljen monopolistički kapitalizam, tako da odražava potrebu dominantnih klasa za kompetitivnim kapitalizmom odnosno preraspodelom dobiti u kojoj bi i njima sledovao značajan deo. Prema ovom autoru, teze zavisnosti su produkt borbe između različitih stepena akumulacije kapitala – monopolističkog i kompetitivnog.¹³

¹⁰ Stephen Hobden and Richard Wyn Jones, "Marxist theories of international relations", in: John Baylis et al. (eds), *The Globalization of World Politics*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford, 2011, p. 133.

¹¹ Ibid., p. 134.

¹² Vladimir I. Lenin, "On the Slogan for a United States of Europe", Lenin Internet Archive 2003 (2005), <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/aug/23.htm>, 22/07/2017.

¹³ Carlos Johnson, "Dependency Theory and the Processes of Capitalism and Socialism", *Latin American Perspectives*, Vol. 8, Issue 3–4, 1981, p. 55.

Jedan od najznačajnijih zastupnika teorije zavisnosti je Raul Prebiš (Raul Prebisch). Njegova razmatranja o odnosu Centra i Periferije doživljavaju ponovni vrhunac i značaj nakon početka svetske ekonomske krize od 2007–2008. godine, koja je ukazala na važnost marksističkih teza o krizi kapitalizma i na nedostatke neoliberalizma.¹⁴ Edgar Dosman (Edgar J. Dosman) izdvaja tri nivoa na kojima je Prebiš predstavljao izazov za industrijalizovane zemlje Centra: 1) na nivou ideja njegov strukturalizam je nudio alternativnu paradigmu međunarodne političke ekonomije; 2) na institucionalnom nivou, u Ekonomskoj komisiji za Latinsku Ameriku (ECLA), Komisiji Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) i Grupi 77 (G77) stvorio je timove i mrežu za unapređenje novog modela odnosa Severne i Južne Amerike, koji bi se na globalnom nivou bazirali na razvoju, a ne geopolitičkim ciljevima; i 3) na nivou UNCTAD, razvio je okvir novog multilateralizma ili „svetskog dogovora“, koji bi se zasnivao na recipročnim odgovornostima i dugoročnim zajedničkim interesima za održiv i ujednačeniji svetski poredak.¹⁵ Jedna od glavnih teza koja se i danas ističe je Prebiš-Singerova teza o uslovima trgovine po kojoj su dobici od međunarodne trgovine nejednako raspoređeni između razvijenih zemalja, koje izvoze proizvedena dobra i zemalja u razvoju, koje izvoze pre svega primarna dobra (sirovine), jer cene proizvedenih dobara rastu brže nego cene sirovina (kojima su bogate manje razvijene zemlje).¹⁶ Druga teza je vezana za postojanje sprege između razvijenih industrijskih zemalja i elita periferije koje Prebiš optužuje za klijentelizam i korupciju. Za razliku od toga, on se zalagao za model progresivnog kapitalizma, rukovođenog „inteligentnom državom“, koja ima odgovornost da predvodi razvoj i zajedničku podelu odgovornosti za globalnu promenu između razvijenih i zemalja u razvoju.¹⁷

Teorija svetskog sistema, čiji je najznačajniji teoretičar Imanuel Volerštajn (Immanuel Wallerstein), polazi od stava da je kapitalizam kao svetski sistem uspostavljen u 16. veku. Francuski istoričar Fernan Brodel (Fernand Braudel) i njegov učenik Volerštajn su na različite načine određivali kapitalizam; Brodel kao način upravljanja kapitalom radi postizanja sebičnih ciljeva, razlikujući ga od materijalnog života i tržišne privrede, a Volerštajn kao proizvodnju radi prodaje na tržištu u cilju sticanja najvećeg profita, vezujući ga za proces razmene i podelu

¹⁴ Edgar J. Dosman, „Foreward“, in: Matias E. Margulis (eds), *The Global Political Economy of Raúl Prebisch*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2017, p. xiii.

¹⁵ Ibid., p. xiv.

¹⁶ Nemanja Džuverović, „(Ne)razvijenost i (ne)jednakost: pogled sa periferije“, *Princip Info*, www.princip.info/2017/06/01/nemanja-dzuverovic-nerazvijenost-i-nejednakost-pogled-sa-periferije/#, 23/07/2017.

¹⁷ Edgar J. Dosman, „Foreward“, op. cit., p. xiv.

rada.¹⁸ Prema Volerštajnu strukturu svetskog sistema čini hijerarhijska troslojna struktura država nastala na osnovu podele rada: Centar (ili jezgro nastalo iz Zapadne Evrope), Periferija i Poluperiferija, slabi svoju poziciju ako se ima u vidu njen evropocentrični karakter i stav o petstogodišnjem razvoju kapitalizma. Sam Centar je organizovan tako da su njegovi članovi okupljeni oko jednog „hegemonu” kao „vodeće države Centra koja vrši svoju političku dominaciju i kontrolu nad sistemom i nameće pravila i norme koje mu donose neproporcionalne dobiti”.¹⁹ Time se nastavlja izvlačenje bogatstva iz Periferije ka Centru, i dalje postoji podela na plaćeni rad u Centru i prisilni rad u Periferiji pri čemu globalizacija predstavlja samo kvantitativnu intenzifikaciju već postojećih veza i odnosa razmene. Prema Volerštajnu, svetski sistem ima svoje uspone i padove a on je oko 1970. godine ušao u period stagnacije i nakon Hladnog rata u period pada. Volerštajn je identifikovao tri trenda koji stvaraju strukturalnu krizu/pritisak na akumulaciju kapitala: politička snaga radničke klase je išla uzlaznom putanjom što je uslovalo premeštanje proizvodnje u druge delove sveta gde je prosečna plata niža, rast troškova materijalnih inputa u svetski sistem odnosno postojanje sve manje prostora za smeštanje otpada i porast oporezivanja kako bi se pokrili troškovi bezbednosti, birokratije i socijalnih davanja, koja održavaju klasnu borbu pod kontrolom.²⁰ Ovo će dovesti do stvaranja novog svetskog sistema, nakon što se sukobljavanjem unutar Centra utvrdi novi hegemon, te Volerštajn zaključuje da je ideologija svake hegemonije globalni liberalizam.²¹

Razvoj unutar neomarksističke teorije u 21. veku, rukovođen razvojem u Aziji, posebno Kini, dovodi u pitanje dotadašnje teorije svetskog sistema koje kao izvoriste razvoja kapitalizma vide u Evropi, kao i marksističke teze o fazama razvoja kapitalizma – od agrarnog društva, preko feudalizma do kapitalizma. Andre Gunder Frank (Andre Gunder Frank), nemačko-američki ekonomista i sociolog i još jedan neizostavni teoretičar teorije zavisnosti i svetskog sistema, u svojim istraživanjima fokusirao se na nerazvijenost i zavisnost Latinske Amerike, a u kasnijim radovima i na globalnu ekonomiju u „azijskom dobu”, sa tvrdnjom da je Kina bila centar globalnog sistema od gvozdenog doba. Osnovnu tezu teorije zavisnosti o dominaciji i eksploataciji zemalja u razvoju od strane razvijenih zemalja on razmatra kroz odnos Metropol-Satelit. Priroda društvenih institucija i klasnih odnosa u siromašnim i nemoćnim zemljama nije primarno posledica tradicionalnih lokalnih struktura moći, već su one oblikovane

¹⁸ Navedeno prema: Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, op. cit., p. 193.

¹⁹ Navedeno prema: *ibid.*, p. 9.

²⁰ Immanuel Wallerstein, *The Essential Wallerstein*, New Press, New York, 2000, p. 260.

²¹ Navedeno prema: Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, op. cit., p. 196.

viševekovnom izlaganju silama Metropole. Kolonijalizam i neokolonijalizam su ostavili Globalni jug u stanju „zavisne nerazvijenosti” (Frank).²² Kritikujući teoriju modernizacije i teorije koje kategorizuju svetske sisteme stavljajući razvoj evropskih država u centar istorijskog ekonomskog razvoja (poput Marksa i Vebera), Frank smatra da je savremeni svetski sistem deo kontinuirane, pet hiljada godina duge istorije u kojoj je razvoj zapadnoevropskih država izuzetak u odnosu na inače azijskocentričnu ekonomiju, kao i da se faze razvoja zapadnoevropskih država ne mogu primeniti univerzalno. Zbog toga on odbacuje i Marksovu teoriju razvoja kapitalizma i tvrdi da je „kapital-imperijalizam” kao način akumulacije nastao još u Bronzanom dobu i da se ono u kontinuitetu nastavilo do danas tj. da u Evropi nije došlo do tranzicije iz feudalizma u kapitalizam. Ovaj „točak istorije” nastaviće se i u budućnosti zbog čega neće doći do tranzicije ka socijalizmu.²³ Prema Franku, razvoj Zapadne Evrope desio se primarno zato što su ove države imale sposobnost da izrabljuju i izvuku sirovine iz svojih kolonija. Tada dolazi i do stvaranja jaza između Kine i Zapadne Evrope, što se sada ispravlja ponovnim dolaženjem Kine u centar globalnog sistema.²⁴ U poslednjim radovima sa početka novog milenijuma, Frank se bavio međunarodnom trgovinom analizirajući triangularne, pre nego bilateralne trgovinske odnose i dinamiku trgovina-politika-rat, uz pomoć koje su mnoge dominantne države ostvarile profit kroz dominaciju i eksploataciju i stalnu reprodukciju hijerarhijske strukture nejednakosti između Metropole i Satelita.²⁵ Frank je razvio model multicentričnog sistema u kome postoji više centara okruženih satelitima. Takođe, značajni su Frankovi zaključci u pogledu migracija posebno iz Evrope, koji su, po njemu, služili kao „sigurnosni ventil” protiv izbijanja političkih protesta ili pobuna, smanjili nezaposlenost i socijalna davanja i omogućili povećanje doprinosa i prihoda za radnike koji su ostali u gradovima.²⁶

Strukturalna transformacija i nejednakosti u 21. veku

U skladu sa Lenjinovom tezom da je nejednaki ekonomski i politički razvoj apsolutni zakon kapitalizma, odvijao se i razvoj zemalja nakon 2000. godine. U

²² Christopher Chase-Dunn, “Periodizing the Thought of Andre Gunder Frank: From Underdevelopment to the 19th Century Asian Age”, *Journal of World-Systems Research*, Vol. 21, No. 1, Winter–Spring 2015, p. 203.

²³ Ibid., p. 205.

²⁴ Ibid., p. 207.

²⁵ Annamarie Oliverio and Pat Lauderdale, “The World System According to Andre Gunder Frank: Hegemony and Domination”, *Journal of World-Systems Research*, Vol. 21, No. 1, Winter–Spring 2015, p. 185.

²⁶ Andre Gunder Frank and Robert A. Denemark, *Reorienting the 19th Century: Global Economy in the Continuing Asian Age*, Routledge, Oxon, 2015, p. 128.

periodu od 2002. do 2007. godine beleži se brza ekspanzija globalne trgovine i nejednak razvoj zemalja u razvoju. Razvijene ekonomije su usporile rast a primat preuzimaju rastuće ekonomije Istočne Azije, pre svega Kina. Pojedine zemlje Afrike još su dalje od razvijenih zemalja nego što su bile pre osamdesetih godina minulog veka, ali i od drugih zemalja u razvoju. Razlog brzog razvoja istočnoazijskih zemalja u razvoju je u većem udelu proizvodnje dobara u njihovoj ukupnoj proizvodnji, većim investicijama, broju radnih mesta i tehnološkom napretku. Ovo se nije desilo bez značajnih zaduživanja i ulaganja države. Udeo zemalja u razvoju u globalnom izvozu proizvedenih dobara je porastao sa oko 10% (oko 1980) do blizu 45% u 2014. godini. Imajući u vidu smanjenje tražnje u razvijenim zemljama, oko jedne četvrtine te trgovine odvija se na relaciji Jug-Jug.²⁷

Strukturalna transformacija je proces „tranzicije ekonomije iz niske produktivnosti i radno-intenzivnih ekonomskih aktivnosti ka višoj produktivnosti i aktivnostima zavisnim od veština“, čija je pokretačka snaga „promena produktivnosti u modernom sektoru, kojim dominiraju proizvodnja i usluge“.²⁸ Industrijalizacija nerazvijenih zemalja je viđena kao način da se otklone posledice globalne podele rada i umanji globalna nejednakost između Severa i Juga. Ovaj proces ukazao je na nemogućnost da tržište samo otkloni ove nejednakosti što je zahtevalo jaču ulogu države. Izveštaj o trgovini i razvoju koji je 2016. godine sačinila Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (*United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD*) navodi tri pravca strukturalne transformacije država koje se mogu identifikovati sa onim što Volerštajn naziva Centrom, Poluperiferijom i Periferijom.²⁹ Prvi pravac je „industrijalizacija nadoknađivanja“ (*catch-up industrialization*) koju karakterišu značajna proizvodnja dobara, investicije, znanje i rastući i raznoliki sektor proizvodnje. Ovde spadaju sve razvijene zemlje i mali broj novo industrijalizovanih istočnoazijskih ekonomija. Najveći broj zemalja u razvoju danas su u fazi zastoja u industrijalizaciji (*stalled industrialization*), u kojima je udeo prihoda industrije i zaposlenosti počeo da stagnira nakon dužeg perioda rasta proizvodnje, ali na nižem nivou ukupne produktivnosti u odnosu na prvu kategoriju. Na primer, u ovoj grupi zemalja nalaze se Meksiko, Indija i više zemalja jugoistočne Azije. Treći pravac strukturalne transformacije je „preuranjena industrijalizacija“ (*premature industrialization*) u kojima udeo proizvodnje dobara

²⁷ “Trade and Development Report”, UNCTAD, 2016, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2016_en.pdf, 25/07/2017, p. X.

²⁸ “Structural Transformation in Developing Countries: Cross Regional Analysis”, UNHABITAT, 2016, <https://unhabitat.org/books/structural-transformation-in-developing-countries-cross-regional-analysis/>, 25/07/2017, p. 1.

²⁹ “Trade and Development Report”, op. cit., pp. XIII–IX.

i zaposlenosti počeo da opada zajedno sa investicijama i prihodom po glavi stanovnika i akumulacijom kapitala. Grupu čine države Latinske Amerike nakon dužničke krize iz osamdesetih godina 20. veka, zemlje Severne Afrike i pojedine postkomunističke zemlje. Prema datoj klasifikaciji vidljivo je da su zemlje Istočne Azije u prethodne tri decenije uspele da ostvare rast u proizvodnji i da ga održe, dok to nije bio slučaj sa zemljama Latinske Amerike i Afrike, gde je došlo do trenda stagnacije i opadanja, pre svega zbog smanjenja cena proizvoda koje su osnova njihovog izvoza. Jedan od razloga se nalazi u različitom odnosu između investicija, izvoza i akumulacije znanja.³⁰

Povezanost između slabljenja rasta, tražnje i mere štednje u razvijenim zemljama, smanjenje realnih primanja i porast duga (i pored primena mera štednje) ukazuje na međusobnu povezanost i međuzavisnost razvijenih i zemalja u razvoju. Slab razvoj jednih ostavlja posledice na razvoj drugih i ne može se posmatrati odvojeno. I jedne i druge su u značajnoj meri zavisne od kretanja transnacionalnog kapitala, njegove akumulacije i investicija multinacionalnih korporacija koje stiču velike profite ali ne investiraju dovoljno, što dovodi do porasta nejednakosti unutar društava i slabljenja tražnje. U vodećim razvijenim ekonomijama prosečni nivo investicija je opao sa oko 20% BDP-a 1980. godine na oko 16% BDP-a 2015. godine, dok je udeo profita rastao sa prosečnih 14,6% 1980. godine na oko 18% 2013. godine.³¹

Internacionalizacija proizvodnje omogućila je velikim kompanijama da prošire udeo u globalnoj trgovini i investiranju. Manje od 150 firmi su 2007. godine držale oko 40% ukupne vrednosti multinacionalnih korporacija, a korporacije razvijenih zemalja su 2013. godine držale najveći deo tržišta u 20 od 25 velikih ekonomskih sektora.³² Takođe, prema indeksu američke berze *S&P 500* za 1981. i 1982. godinu kompanije obuhvaćene ovim indeksom su koristile manje od 4% neto dobiti za otkup sopstvenih akcija, dok su 2007. godine za tu namenu trošile skoro 89%.³³

Opisano kretanje kapitala organizovano kroz otvorena tržišta, korporacije i finansijske institucije navelo je pojedine autore da globalizaciju posmatraju kao kvalitativnu promenu svetskog sistema u kome države menjaju svoje funkcije, a sistem država više nije glavno organizujuće načelo. Promenjene funkcije države predstavljaju samo deo šireg mehanizma održavanja postojećeg odnosa nejednakosti i zavisnosti koji se po nekim autorima naziva hegemonija a po drugim strukturalno nasilje.

³⁰ Ibid, p. 46.

³¹ Ibid., p. XII.

³² Ibid., p. 50.

³³ Ibid., p. 169.

Strukturalno nasilje, hegemonija i transformacija države u uslovima globalnog kapitalizma

Nakon razmatranja odnosa nejednakosti i zavisnosti u svetskom sistemu, koje potiču iz proizvodnih procesa i odnosa u ekonomskoj bazi, misao zasnovana na marksizmu bavila se razlozima zbog kojih je ovaj odnos teško promenljiv i načinima na koje se on održava i reprodukuje na međunarodnom nivou.

Održavanje svetskog poretka: strukturalno nasilje i hegemonija država

Razloge održavanja odnosa nejednakosti i zavisnosti Johan Galtung (Johan Galtung) vidi u strukturalnom nasilju koje postoji na globalnom nivou. Mehanizmom strukturalnog nasilja najrazvijenije države organizuju međunarodnu strukturu tako da one imaju odlučujuću ulogu u svim pitanjima međuzavisnosti.³⁴ Prema Galtungu imperija predstavlja prekogranični sistem Centra i Periferije u kome kultura legitimise strukturu nejednake razmene između Centra i Periferije. To je odnos nejednakosti na ekonomskom nivou, prisile na vojnom nivou, represije na političkom nivou i uslovljavanja na kulturnom nivou. Imperija SAD, koja je centar globalnog sistema, se po njemu, održava, upotrebom direktnog nasilja kako bi se zaštitilo strukturalno nasilje legitimisano kulturnim nasiljem.³⁵ Ovaj sistem, kao i sve imperije do sada, doživljava opadanje i konačno pad nakon demoralisanja političkih elita, koji će se desiti oko 2020. godine. Ono se dešava kroz dijalektički proces prevladavanja objektivnih kontradiktornosti (kojih po Galtungu u SAD ima 14), koje zatim stvaraju nove kontradiktornosti koje treba prevladati što čini novu realnost/sistem. Rezultat stvaranja imperije SAD je međunarodna klasna struktura sa rastućim jazom između bogatih i siromašnih zemalja i bogatih i siromašnih ljudi.³⁶ Jedna od kontradiktornosti koje Galtung izdvaja u sistemu SAD je između državno-korporativnih elita i radničke klase nezaposlenih i radnika pod ugovorom koji se danas drže pod kontrolom pretnjom od nezaposlenosti.

Održavanje postojećih odnosa u svetskom sistemu, pojedini autori objašnjavaju delovanjem hegemonije – kombinacije prisile koju ostvaruje politička država i

³⁴ Mykola Kapitonenko, "Globalization, nation-state, and global security arrangements", *Europolis*, Issue 6, 2009, *Centre for Political Analysis*, Kyev, p. 590.

³⁵ Opširnije u: Johan Galtung, *The Fall of the U.S. Empire: And Then What?*, Transcend University Press, Grenzach-Whylen, 2008.

³⁶ *Ibid.*, p. 4.

saglasnosti koju ostvaruje građansko društvo – dominantne države/klase nad potčinjenim državama/klasama. U ovom konceptu ključnu ulogu zauzima saglasnost „subordinisanih” društvenih grupa i država sa postojećim poretkom koji je uspostavio aktuelni hegemon. Time se sprečava nastanak revolucije na globalnom nivou i promena svetskog sistema.

Kako bi se opravdao savremeni tok razvoja globalnog kapitalizma, njegova organizacija kroz otvorena tržišta, korporacije i finasijske institucije, došlo je do promena u nadgradnji svetskog sistema, pre svega funkcija primarne međunarodne institucije – države, a zatim i čitavog spleta međudržavnih finasijskih institucija. Od takozvane razvojne države koja je postojala tokom pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka i kasnije tokom razvoja zemalja Istočne Azije pod uticajem transnacionalnog kapitala, u uslovima otvorene trgovine nakon Hladnog rata, razvila se transnacionalna država koja odgovara njegovim interesima umesto razvojnim ciljevima države. Postmarksističke teorije se u 21. veku fokusiraju na ovu promenu karaktera države i kritiku neoliberalizma posredstvom koncepta hegemonije i izmene nadgradnje svetskog ekonomskog sistema radi njenog uspostavljanja, održavanja i reprodukcije na globalnom nivou.

Značaj nadgradnje u održavanju kapitalističkog ekonomskog sistema istaknut je još na početku 20. veka kada se tražio odgovor na pitanje zašto se pojedine Marksove teze o izbijanju revolucije nisu ostvarile onako kako je on predviđao. Zašto se revolucija nije najpre desila u razvijenim društvima Zapadne Evrope, već u Rusiji koja je bila nerazvijena zemlja bilo je pitanje iz koga se Gramšijeva teorija hegemonije razvila, a bazirana na Lenjinovom konceptu.³⁷ Hegemonija koja podrazumeva zajedno dominaciju (prisilu) i intelektualno i moralno vođstvo koje obezbeđuju saglasnost omogućila je održavanje i reprodukciju postojećeg sistema dominacije vladajuće države i klase.

Sledbenici postmarksizma, za razliku od neomarksista, težište proučavanja kapitalističkog svetskog poretka stavljaju na jedinstvo i uzajamni uticaj ekonomske baze i nadgradnje koju čine društvene ustanove, kultura, politika i čiji su nosioci organizacije građanskog društva. Ove teorije ublažavaju ekonomski determinizam marksizma i ukazuju na značaj uzajamnog jačanja ekonomske baze i njene nadgradnje. Nadgradnja omogućava stalnu reprodukciju proizvodnih odnosa koji vladaju u ekonomskoj bazi, kontinuitet dominacije vladajuće klase i saglasnost „potčinjenih” tj. radničke klase. Budući da sami prihvataju kapitalistički sistem i nisu samo prisiljeni na njega, radnici nisu skloni revoluciji koja bi ovaj sistem zamenila

³⁷ David Forgacs (ed.), *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916–1935*, New York University Press, New York, 2000, p. 189.

nekim drugim. Gramši je koristio termin „istorijski blok” da opiše uzajamno delovanje društveno-ekonomskih odnosa (baze) i političkih i kulturnih praksi (nadgradnje), koji zajednički podupiru dati poredak. Iz ovog razloga dati poredak se može promeniti jedino ako se ograniči sila dominantne države/klase i dovede u pitanje njena ideološka pozicija na međunarodnom nivou. To bi značilo stvaranje protivhegemonističkog bloka – sa jakom materijalnom bazom i novim intelektualno-moralnim vođstvom unutar građanskog društva, u kojem se preovlađujuća hegemonija podriiva i omogućuje njegova zamena novim „istorijskim blokom”.

Koncept hegemonije i istorijskih blokova na međunarodnom nivou dalje je razvio kanadski teoretičar Robert Koks (Robert Cox). Prema Koks, čak i teorije međunarodnih odnosa služe ostvarivanju hegemonije pa tako i neorealizam služi onima kojima odgovara postojeći poredak odnosno vladajućoj eliti razvijenih država da ojačaju i legitimišu postojeće stanje. One to čine tako što postojeće stanje međunarodnih odnosa prikazuju kao normalno i nepromenjivo. Hegemonija u međunarodnom sistemu nije nešto što je odvojeno od država hegemon, već predstavlja širenje moralnog i političkog vođstva hegemonске države van njenih granica. Moralno i političko vođstvo imalo je značajnu ulogu u širenju ideja neoliberalizma (pre svega ideje slobodnog tržišta) na bivše socijalističke države, predstavljajući ih kao univerzalne i jedine održive. Kako kaže Koks:

Hegemonija na međunarodnom nivou nije samo poredak među državama. To je poredak unutar svetske ekonomije sa dominantnim načinom proizvodnje koji prodire u sve zemlje i povezuje drugačije načine proizvodnje. To je takođe i kompleks međunarodnih društvenih odnosa koji povezuje društvene klase različitih zemalja.³⁸

Hegemonija je istovremeno društvena, ekonomska i politička struktura izražena u univerzalnim normama, institucijama i mehanizmima koji uspostavljaju opšta pravila ponašanja za države i one snage građanskog društva koje deluju preko nacionalnih granica – pravila koja podržavaju vladajući način proizvodnje i izražavaju se kroz međunarodne organizacije.³⁹ Dominantne sile u međunarodnom sistemu su oblikovale svetski poredak koji odgovara njihovim interesima i to su činile ne samo kao rezultat sposobnosti prisile već zato što su uspele da stvore širok pristanak za taj poredak, čak i među onima koje je on doveo u nepovoljan položaj. Za formulisanje i sprovođenje hegemonije zaduženo je intelektualno i moralno vođstvo države, posebna društvena grupa koja postaje rukovodeća i koja interese

³⁸ Robert W. Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 12, No. 2, 1983, p. 171.

³⁹ *Ibid.*, p. 172.

hegemonu predstavlja kao univerzalne i u interesu svih. Takvu državu teoretičari globalnog kapitalizma nazivaju transnacionalnom državom. Transnacionalna država, međutim, pokazuje da se hegemonija država transformiše u hegemoniju transnacionalnog kapitala. Period nakon aktuelne svetske ekonomske krize obeležiće pokušaji država da povrate svoju kontrolu nad transnacionalnim kapitalom.

Promena funkcija države i hegemonija transnacionalne elite

Teoretičari globalnog kapitalizma razvijaju tezu o suštinskoj promeni samog sistema koji karakteriše njegova transnacionalizacija, promenjena uloga države, njenih funkcija i uspon transnacionalne kapitalističke elite/klase. Jedan od vodećih teoretičara globalnog kapitalizma Viljem Robinson (William I. Robinson) ističe tezu da se promena svetskog sistema ogleda u promeni karaktera odnosa koji više nisu samo međunarodni nego transnacionalni i stvaranju novog globalnog i finansijskog sistema proizvodnje transnacionalnog karaktera.⁴⁰ Proces transnacionalizacije uključuje ne samo geografsko širenje ekonomske aktivnosti van nacionalnih granica (što važi za internacionalizaciju), već i transnacionalnu fragmentaciju ovih aktivnosti i njihovu funkcionalnu integraciju. Transnacionalni kapital, koji je sve više odvojen od pojedinačnih država, nastao je sedamdesetih godina 20. veka pri čemu je globalno finansijsko tržište zamenilo finansijski sistem kojim su dominirale nacionalne banke. To je pomeranje težišta od međunarodne integracije tržišta ka globalnoj proizvodnoj integraciji, kao i pomeranje funkcija država sa razvojne na funkcije koje odgovaraju transnacionalnom kapitalu. Robinson argumentuje da globalna kapitalistička kulturna hegemonija igra veoma značajnu ulogu u održavanju kohezije globalnog kapitalističkog poretka.⁴¹ Hegemoniju ostvaruje transnacionalna klasa, a ne neka pojedinačna nacionalna država poput SAD-a ili Velike Britanije. Države više nisu glavni akteri svetskog ekonomskog sistema, a podela na Centar i Periferiju je prevaziđena. Robinson smatra da je u procesu globalizacije došlo do kvalitativne promene odnosa između proizvodnje i geografije i da ona više ne može imati formu koju joj teorije svetskog sistema daju, već transnacionalnu formu u kojoj su društvene snage i institucije utemeljene u globalnom sistemu a ne međudržavnom.⁴² Pojedine od ovih transnacionalnih institucija su globalne korporacije, Trilateralna komisija, Svetski ekonomski forum, G7 (G20) i Svetska trgovinska organizacija, kao i delovi

⁴⁰ William I. Robinson, "Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal", *International Sociology*, Vol. 26, Issue 6, 2011, p. 16.

⁴¹ *Ibid.*, p. 11.

⁴² *Ibid.*, p. 18.

transnacionalne upravljačke strukture. Kako Robinson navodi, za teoretičare svetskog sistema sve ove institucije su instrument SAD koji se koristi u cilju održavanja njihovog političkog vođstva.⁴³ Međutim, Robinson zastupa stav da u periodu globalizacije ne postoji više hegemonija jedne države, već se radi o hegemoniji jedne transnacionalne klase i grupa koje nisu vezane za bilo koju zemlju pojedinačno. U tom smislu borba za hegemoniju nije borba između država Centra usmerena na preuzimanje uloge novog hegemonu nego sukob između transnacionalnih društvenih klasa i grupa sa ciljem da razviju hegemonski odnosno protivhegemonski projekat.⁴⁴

Na mešanje javnog interesa sa interesima poslovnog sistema ukazao je bivši brazilski predsednik Fernando Enrike Kardoso (Henrique Fernando Cardoso). Kako bi odbranile ove interese i održale postojeći poredak države primenjuju mešavinu represivne države, često pod korporativnom vojnom kontrolom, i preduzetničke države, koja se ujedinjuje sa multinacionalnim korporacijama i služi za legitimaciju represije. Država u ovom slučaju predstavlja strateški element koji služi kao „prozor” kroz koji kapitalizam ulazi u industrijalizovane ekonomije periferije. Time se stvara posebna veza stranih imperijalističkih interesa sa lokalnim nosiocima vlasti, koji nekad predstavljaju direktne agente proizvodnje stvarajući državu preduzetnika.⁴⁵ Novina je širenje državnih direktnih investicija u profitabilne sektore industrije, koje se zatim umnožavaju kroz profit državnih kompanija, najčešće u oblastima naftne industrije ali i saobraćaja i infrastrukture. Zbog ovakve prirode države uloga birokrata i tehnokrata postaje značajna o čemu je pisao Gilermo O’Donel (Guillermo O’Donnell). On piše o posebnoj vrsti režima u državama-preduzetnicima koja nastaje kao odgovor na ekonomske teškoće čije rešavanje pored stabilnosti, koja bi omogućila ekonomsku izvesnost, podrazumeva i dodatni tok kapitala i veću preduzetničku centralizaciju. To vodi stvaranju oligopolističkih modela države koji doprinose akumulaciji kapitala i razvoju preduzetničkih snaga. U ovom modelu političko-korporativne države se razvija odnos „uzajamne neophodnosti” između birokratsko-autoritarnog aparata i međunarodnog kapitala, kome se dozvoljava ulazak u lokalne ekonomije sa ciljem njihovog dubinskog razvoja.⁴⁶ Pri tome se interesi dominantne klase koja sebe vidi kao državu prikazuju kao opšti javni interesi:

⁴³ Ibid., p. 19.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Fernando Henrique Cardoso, *Charting a New Course: The Politics of Globalization and Social Transformation*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 2001, p. 65.

⁴⁶ Navedeno prema: *ibid.*, p. 65.

I akumulacija kapitala od strane javnih preduzeća i stavljanje nacionalnog bogatstva (minerali, zemlja, putevi...) na raspolaganje privatnom kapitalu su osnovni preduslovi za napredovanje udruženo-zavisnog kapitalizma.⁴⁷

Opisan model fuzije preduzeća (koja predstavljaju međunarodni kapital) i država se danas može prepoznati i u Srbiji na primerima kompanija *FIAT*, *Air Serbia* i NIS. Kardoso ovu ideologiju države opisuje na sledeći način:

Težeći ka eksplicitnim ciljevima ekonomskog rasta i nacionalne uzvišenosti, eksploatacija radnika, ako ne otvoreno branjena od strane države, pravda se argumentom da je stezanje kaiša neophodno „u ovom momentu” kako bi „u budućnosti” rezultati ovakve ekonomije mogli biti preraspodeljeni.⁴⁸

Nakon 2003. godine i rata u Iraku dolazi do kulminacije prisilnog dela hegemonije i dovođenja u pitanje saglasnosti sa uspostavljenim poretkom, što stvara novu nestabilnost svetskog sistema. Upotreba sve više prisile (vojnih intervencija) i sve manje pristanka (saglasnosti drugih u pogledu mera koje se primenjuju i ishoda) ukazuje na krizu vladajuće države/klase. Robert Koks navodi da „što više vojna sila mora da se povećava i što se više u stvari koristi, to manje svetski poredak počiva na pristanku i manje je hegemonistički”.⁴⁹ Pojava sve više nezadovoljstva postojećim stanjem unutar postojećeg poretka doprinosi stvaranju protivhegemonističkog bloka koji se okuplja oko „podređenih” država/klasa i novog vođstva koje proizlazi iz novih društvenih grupa. Sve više vojnih rešenja za rešavanje postojećih bezbednosnih kriza i širenje transatlantskih i evropskih političko-vojnih organizacija na postsovjetski prostor doveli su do smanjenja saglasnosti unutar postojećeg „istorijskog bloka” i formiranja novih ideologa koji nastoje da stvore novo intelektualno i moralno vođstvo poput „četvrte političke teorije” Aleksandra Dugina i koncepta evroazijstva, kao i novih alternativnih međunarodnih institucija poput Evroazijske ekonomske unije ili Azijske infrastrukturne investicione banke. Samo održavanje jake materijalne baze (što znači nužnost oporavka ekonomije Rusije i Latinske Amerike) i saglasnost unutar protivhegemonističkog bloka može doneti mogućnost promene postojećeg svetskog kapitalističkog poretka. Međutim, ukoliko na primer kineske inicijative izgradnje infrastrukturnih mreža duž novog Puta svile uz uslov angažovanja kineskih kompanija, izvlačenje sirovina iz zemalja Afrike i Latinske Amerike i vođstvo u stvaranju novih multilateralnih finansijskih institucija budu viđene kao oblik kineskog imperijalizma ona će svakako doći u

⁴⁷ Ibid., p. 67.

⁴⁸ Ibid., p. 70.

⁴⁹ Robert Cox, *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press, New York, 1987, p. 289.

sukob ne samo sa postojećim hegemonom (SAD), već i sa sadašnjim partnerima okupljenim u protivhegemonističkom bloku (pre svega Rusijom i Indijom).

Novi marksizam

Zarad sveobuhvatnosti razmatranja marksističke misli u 21. veku sada ćemo razmotriti i nova tumačenja Marksovih tekstova kojima se otkrivaju njegovi stavovi o državama i stanju van evropskog kontinenta. Novi marksisti se vraćaju suštinskim načelima Marksove teorije i naglašavaju da su razlike u međunarodnim sistemima povezane sa promenama načina proizvodnje. Uspostavljanje kapitalizma kao novog načina proizvodnje omogućilo je nastanak modernog međunarodnog sistema, čije su osnovne jedinice države, i ekonomskog sistema koji ima transnacionalni karakter. Zajednička odlika oba sistema je anarhičnost.

Prvi koji je ukazivao na to kako su specifični politički sistemi (grčki sistem polisa, italijanski sistem država-gradova, rane moderne imperije i moderni sistem država) strukturalno povezani sa različitim načinima proizvodnje i reprodukcije društvenih odnosa je Džastin Rozenberg (Justin Rosenberg).⁵⁰ Rozenberg navodi da je „strukturalni diskontinuitet” između predkapitalističkih sistema i modernog kapitalističkog međunarodnog poretka sadržan u razlici između personalizovane dominacije u predkapitalističkom načinu proizvodnje i nepersonalizovanog modernog suvereniteta, koji počiva na razlici između ekonomskog i političkog. Prema ovom teoretičaru, načelo strukturalnog diskontinuiteta objašnjava paralelno postojanje sistema teritorijalno ograničenih suverenih država i transnacionalne međunarodne ekonomije, te je „kapitalistička anarhija tržišta (...) kopirana u međunarodnoj anarhiji sistema država”.⁵¹

Drugi trend istraživanja unutar novog marksizma je istraživanje Marksovih stavova o razvoju ne-zapadnih društava. Ova interesovanja potiču delimično i iz promenjenog rasporeda moći u svetskom sistemu danas i sve većeg značaja azijskih zemalja. Ova istraživanja ukazuju na to da je Marks napravio razliku između akumulacije kapitala, društvenih odnosa i načina proizvodnje, kao i razvojnih faza zapadnih i ne-zapadnih društava. Autori poput Kevina Andersona (Kevin B. Anderson) bavili su se analizom Marksovih tekstova pisanih za američki list *New York Tribune*, čiji je Marks bio evropski korespondent. Do sada nije bilo

⁵⁰ Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*, Verso, London, 2003, p. 39.

⁵¹ *Ibid.*, p. 40.

sveobuhvatne analize ovih tekstova koji su se odnosili na nezapadne predkapitalističke zemlje Rusiju, Tursku, Kinu, Alžir, Indoneziju, Poljsku i Irsku i njihov odnos prema kolonijalizmu i kapitalizmu. Neke od ovih država su kroz kolonijalizaciju postale deo kapitalističkog sistema (Indonezija, Alžir, Indija), dok su ostale poput Poljske, Rusije i Kine u najvećoj meri ostale izvan globalnog kapitalističkog sistema tog perioda. Marks je Rusiju doživljavao kao državu koja svoje društvene odnose duguje mongolskom osvajanju, zbog čega ima karakter despotizma. Anderson navodi Marksove zaključke da su Rusija, Indija, Kina, Indonezija i Alžir posedovale društvene strukture značajno drugačije od onih u Zapadnoj Evropi i zbog čega je Marks posebno istraživao njihov dalji mogući razvoj odnosno mogućnosti da one budu mesto revolucije i otpora kapitalizmu.⁵² Zajedničko za Tursku, Persiju i Hindustan 19. veka je bilo odsustvo privatne svojine. Marks je u to vreme naglasio uticaj kineske revolucije na Evropu i razvoj revolucije u njenim državama, a zapadne kolonizatore nazvao „huškačkim silama za uspostavljanje reda” zato što su nastojale da izvezu „red” u Kinu i Aziju, dok je Kina unosila „nered” u evropske države.⁵³ Zaključak koji Anderson izvodi iz analize Marksovih tekstova o zapadnim i ne-zapadnim državama je da on nije želeo da bude vezan jedinstvenim modelom razvoja ili revolucije, odnosno da se deo *Kapitala* o primitivnoj akumulaciji kapitala odnosi samo na Zapadnu Evropu, ne i na ne-zapadne zemlje.⁵⁴

Marks je konstatovao postojanje različitih društvenih sistema unutar Indije i Kine i u britanskom kolonijalizmu video metod uključivanja ovih država u kapitalistički sistem. Marks je predviđao i njihov izlazak iz kolonijalizma bilo uz pomoć britanskih radnika bilo kroz pokret nezavisnosti. On je takođe podržao i kinesku nezavisnost u Drugom opijumskom ratu. Anderson ističe značaj dela *Grundrisse* (1857–1858) u kome Marks razvija multilinearnu koncepciju istorije po kojoj su azijska društva prošla drugačiju putanju razvoja od sukcesivne smene načina proizvodnje koji važe za Zapadnu Evropu i zaključuje da društveni odnosi proizvodnje mogu imati jednako demokratski kao i despotski karakter.⁵⁵ Anderson navodi značaj Marksovog pisanja o etnicitetu, rasi i nacionalizmu i njihov značaj za nastanak revolucije, budući da u SAD analizira značaj odnosa klase i rase, a u Poljskoj značaj nacionalizma.

⁵² Kevin B. Anderson, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, University of Chicago Press, Chicago, 2010, p. 2.

⁵³ Ibid., p. 30.

⁵⁴ Ibid., pp. 237, 241.

⁵⁵ Ibid.

Novi marksizam nastoji da, u skladu sa sve većim značajem azijskog ekonomskog prostora, ukaže na to da se i sam Marks bavio razvojem država izvan Evrope, njihovim karakterom i mogućnostima za izbijanje revolucije, kao i da nije ostao u potpunosti privržen linearnoj koncepciji razvoja kapitalizma dozvoljavajući da u isto vreme može postojati više načina proizvodnje. Takođe, način proizvodnje nije uvek i svuda proizvodio iste društvene odnose, stvarajući tako različite kontekste za izbijanje revolucije. I pored pomeranja geografskog fokusa istraživanja, novi marksizam ostaje zainteresovan pre svega za razvoj kapitalizma, njegovog mogućeg ukidanja i odnosa nejednakosti između i unutar država i klasa.

Zaključak

Početak 21. veka marksizam u međunarodnim odnosima nije oformio jedinstven pristup prema suštinskim pitanjima poput globalizacije, uloge država, hegemonije, pa ni prostornog i vremenskog nastanka i razvoja kapitalizma. Ipak, ono što je ostalo zajedničko je istraživanje odnosa ekonomske baze i nadgradnje na globalnom nivou – određenosti nadgradnje načinom proizvodnje i načinima uzajamnog održavanja tog odnosa – kao i dijalektike između postojećih kontradiktornosti globalnog kapitalizma (između proizvodnih snaga i odnosa, različitih transnacionalnih klasa i između država i slično). I danas se potvrđuje teza da promena u proizvodnim snagama utiče na promenu proizvodnih odnosa, pre svega na podelu rada. Države koje su uspele da unaprede svoje proizvodne snage, poput istočnoazijskih zemalja, posebno Kine, utiču i na menjanje odnosa između Centra i Periferije, čineći ih sve više povezanim i uzajamno zavisnim, kao i unutar zemalja Centra i Periferije, dovodeći do sve više nejednakosti između posednika sredstava proizvodnje i radničke klase. Privatizacija svojine nad proizvodnim snagama dovodi do stvaranja globalne transnacionalne elite koja menja ulogu države, a po nekim autorima i samu prirodu svetskog sistema koji više nije državocentrični. Hegemonija ove transnacionalne elite, dovodi do stvaranja protivhegemonističke klase, organizovane u antikapitalističke pokrete i političke partije, koja sve više dobija na značaju. Renacionalizacija kapitala i transnacionalne elite, posebno nakon 2007–2008. godine, odnosno uspon državnog kapitala i investicija izvan granica pojedinačnih država, može da dovede do novog svetskog sukoba sličnog Prvom svetskom ratu kada se odvijala nezaustavljiva borba za preraspodelu kolonija i tržišta. Zbog toga, pojedini autori smatraju da je to novi oblik imperijalizma ili neokolonijalizma koji omogućava eksploataciju manje razvijenih država od strane razvijenih, ali i brzo napredujućih zemalja u razvoju, zarad stvaranja dodatnog profita.

Suprotstavljanje postojećim odnosima nejednakosti se može postići saradnjom država po modelu „klastera država” – razvijenih i manje razvijenih – poput Evroazijske ekonomske unije ili BRIKS-a. Drugi načini suprotstavljanja globalnom kapitalističkom poretku nalazi se u promovisanju ujedinjenja levičarskih partija i zalaganju za stvaranje Pete internacionale (u Venecueli) ili obnovu Četvrte internacionale (Kordinacioni komitet za obnovu Četvrte internacionale formiran je 2004. na konferenciji u Buenos Airesu). Ova organizacija ima svoje frakcije i u evropskim mediteranskim državama. Takođe, postoji i treći način kada dolazi do potpune izolacije države (poput Severne Koreje).⁵⁶ Posebna opasnost ovih modela je u zloupotrebi narativa o prevazilaženju nejednakosti i antiamerikanizmu zarad ostvarivanja većih privilegija ili profita samih vladajućih elita tih država na račun podređenih građana.

Novonastali antikapitalistički pokreti nastoje da ukažu na prirodu problema koji kapitalizam predstavlja danas, dok novi socijalistički pokreti i partije, pre svega u zemljama izuzetno pogođenim svetskom ekonomskom krizom, teže da se odupru merama štednje. Nastali su brojni pokreti poput „Okupiraj Vol Strit!” sa sloganom „Mi smo 99%”, što je aluzija na nejednakost u raspodeli bogatstva u SAD između 1% najbogatijih i 99% ostalih. Osnivači ovog pokreta su uopšteno protiv potrošačkog društva. Poseban potres izazvale su ekonomske krize u Grčkoj i Španiji od 2011. godine, gde je politika štednje uzrokovala smanjenje budžetskih izdvajanja za različite društvene kategorije, socijalnih davanja, plata i penzija, stopiranje zapošljavanja u javnom sektoru i stalne kontrole i uslovljavanja Međunarodnog monetarnog fonda i drugih davaoca kredita (poput npr. Nemačke). Aktuelnu krizu prati jačanje antiliberalnih pokreta i ideologija širom Evrope, koji nisu nekadašnje socijalističke partije, već pokreti koji predstavljaju radikalne levičarske ili radikalne desničarske ideje i koji se u javnosti nazivaju antisistemskim. U SAD-u i Velikoj Britaniji pojavili su se lideri koji otvoreno pričaju o socijalizmu poput predsedničkog kandidata Demokratske partije Bernija Sandersa (Bernie Sanders) ili lidera Laburista u Velikoj Britaniji Džeremija Korbina (Jeremy Corbyn). Svi ovi pokreti i političke partije imaju antikapitalistički i antielitistički karakter, protive se dominaciji briselskog birokratskog aparata nad državama članicama, ali i članstvu u EU i NATO-u, zbog čega su optuženi da ih podržava Rusija ili da su povezani sa latinoameričkim državama poput Venecuele i Kube i drugim latinoameričkim revolucionarnim pokretima sa antiglobalističkim i antiameričkim predznakom.

Marksistička teorija međunarodnih odnosa predviđa dalju nestabilnost međunarodnog sistema zbog rasta nejednakosti, kako na međunarodnom tako i na unutrašnjem planu, kao i dalje umnožavanje asimetričnih konflikata između razvijenih

⁵⁶ Bazirano na: Nemanja Džuverović, „(Ne)razvijenost i (ne)jednakost: pogled sa periferije”, op. cit.

zemalja i pojedinih grupa koje u sebi imaju i antiglobalistički karakter. Nestabilnost potiče od promjenjenih materijalnih uslova života i razvoja klasne svesti (ideologije) kao začetka svake revolucije. Momenat za revoluciju je onda kada narod odluči da „stvari više ne mogu da budu ovakve” i „vežu svoje nade u bolju budućnost sa idejom revolucije”.⁵⁷ Protesti protiv samita G20 u Hamburgu (jula 2017), u kojima su ujedinjena evropska levica i zeleni, pokazuju svu jačinu i snagu ovih pokreta i validnost neomarksističkih teza o stvaranju „revolucionarne partije” (Gramši), koja bi dovela do transformacije međunarodnog poretka u kome velike sile odlučuju o sudbini svih ostalih. Opstanak ovih pokreta i partija u najvećoj meri zavisiće od njihovog upravljanja nakon preuzimanja vlasti, kao što je to slučaj u Grčkoj i Španiji, ali i od odnosa vladajućih klasa prema demokratskom procesu, koji može biti značajno ometen ili čak ukinut.

Pitanja nejednakosti, korupcije, redistribucije bogatstva i uloge međunarodnih finansijskih institucija ostaju u prvom planu. Razmatranje alternativa za sada ne postiže saglasnost, ali se kreću uglavnom oko zalaganja za prevedniju raspodelu dobitaka, uslove trgovine i konkurenciju kapitala, mada ne i oko toga da kapitalizam kao takav treba zameniti socijalizmom. Zbog toga će se u budućnosti sve više pažnje usmeravati na originalne Marskove teze. Odgovor na postojeću krizu je takav da se politike država renacionalizuju i teže da postanu suprotnost od onoga što je na kraju Hladnog rata zagovarano od strane predvodnika liberalizma – otvorenog tržišta, demokratizacije i integracije. Do 2016. godine načinjen je takav zaokret da se SAD kao predvodnik globalizacije i širenja međunarodnih organizacija našao u ulozi njihovog suparnika, da Kina nastoji da povede ostale države u borbi protiv klimatskih promena i nastavka funkcionisanja svetskog otvorenog tržišta i da Rusija postaje glavni pokretač stvaranja novih međunarodnih institucija na azijskom, evropskom i južnoameričkom kontinentu. Dijalektički materijalizam ništa drugo ne bi ni predvideo do razrešavanja ovih kontradiktornosti novom sintezom – novim svetskim poretkom.

Bibliografija

Anderson, Kevin B., *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, University of Chicago Press, Chicago, 2010.

Cardoso, Fernando Henrique, *Charting a New Course: The Politics of Globalization and Social Transformation*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 2001.

⁵⁷ Leon Trotsky, “Theses on Revolution and Counter-Revolution” (1926), Marxists Internet Archive, 2003, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/xx/revo.htm>, 22/07/2017.

- Chase-Dunn, Christopher, "Periodizing the Thought of Andre Gunder Frank: From Underdevelopment to the 19th Century Asian Age", *Journal of World-Systems Research*, Vol. 21, No. 1, Winter–Spring 2015, pp. 203–214.
- Cox, Robert W., "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 12, No. 2, 1983, pp. 162–175.
- Cox, Robert, *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press, New York, 1987.
- Dosman, Edgar J., "Foreward", in: Matias E. Margulis (ed.), *The Global Political Economy of Raúl Prebisch*, Routledge, Oxon, 2017.
- Džuverović, Nemanja, „(Ne)razvijenost i (ne)jednakost: pogled sa periferije”, *Princip info*, 2017, www.princip.info/2017/06/01/nemanja-dzuverovic-nerazvijenost-i-nejednakost-pogled-sa-periferije/#, 22/07/2017.
- Forgacs, David (ed.), *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916–1935*, New York University Press, New York, 2000.
- Galtung, Johan, *The Fall of the U.S. Empire: And Then What?*, Transcend University Press, Grenzach-Whylen, 2008.
- Gunder, Frank Andre, Denmark, Robert A., *Reorienting the 19th Century: Global Economy in the Continuing Asian Age*, Routledge, Oxon, 2015.
- Heywood, Andrew, *Global Politics*, Palgrave Macmillan, Hapshire, 2014.
- Hobden, Stephen and Jones, Richard Wyn, "Marxist theories of international relations", in: John Baylis et al. (eds), *The Globalization of World Politics*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford, 2011, pp. –.
- Johnson, Carlos, "Dependency Theory and the Processes of Capitalism and Socialism", *Latin American Perspectives*, Vol. 8, Issue 3–4, 1981, pp. 55–79.
- Kapitonenko, Mykola, "Globalization, nation-state, and global security arrangements", *Europolis*, Issue 6, 2009, *Centre for Political Analysis*, Kyev, pp. 585–603.
- Lenin, Vladimir I., "On the Slogan for a United States of Europe", Lenin Internet Archive 2003 (2005), <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/aug/23.htm>, 22/07/2017.
- Oliverio, Annamarie and Lauderdale, Pat, "The World System According to Andre Gunder Frank: Hegemony and Domination", *Journal of World-Systems Research*, Vol. 21, No. 1, Winter–Spring 2015, pp. 184–192.
- Robinson, William I., "Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal", *International Sociology*, Vol. 26, Issue 6, 2011, pp. 1–23.

- “Structural Transformation in Developing Countries: Cross Regional Analysis”, UNHABITAT, 2016, <https://unhabitat.org/books/structural-transformation-in-developing-countries-cross-regional-analysis/>, 25/07/2017.
- Stiglitz, Joseph E., “Foreword”, in Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 2001.
- Simić, Dragan R., *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.
- Teschke, Benno, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*, Verso, London, 2003.
- Türkes, Mustafa and Gökgöz, Göksu, “The European Union’s Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?”, *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 4, 2006, pp. 659–690.
- “Trade and Development Report”, UNCTAD, 2016, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2016_en.pdf, 25/07/2017.
- Trotsky, Leon, “Theses on Revolution and Counter-Revolution” (1926), Marxist Internet Archive, 2003, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/xx/revo.htm>, 03/08/2017.
- Wallerstein, Immanuel, *The Essential Wallerstein*, New Press, New York, 2000.

Marina T. KOSTIĆ

**MARXIST THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS AT THE BEGINNING
OF 21st CENTURY**

Abstract: After one hundred years since the Russian October Revolution, it seems appropriate to consider and point out some of the key topics, dilemmas, and theoretical considerations of Marxist theories of International Relations. The cyclical movement of global capitalism in the period from 1990 to 2017 contributed to the revival of the Marxist thesis about capitalism and the search for ways to overcome it. Most of the solutions are connected to the more equal distributions of capital and competition, less in socialist revolutions. That is the reason why in the future we can expect more attention given to the original Marx's theses. Research questions that Marxist thought in international relations today consider are: Redirection of the focus from the East-West relations to the North-South relations, which are characterized by inequality, injustice, dependency and exploitation of the countries of the South by the developed countries of the North; The changed role of the state – the transformation of state functions to fit the needs of transnational capital (transnational state); The combination of force and consent in the creation of a hegemonic world order; The global economic crisis of 2007–8, the crisis of the Euro-zone in 2011 and the crisis of the developing economies, especially after 2015; Application of austerity measures in response to said crisis, which leads to the impoverishment of the already poor, and a large gap between rich and poor; Strengthening anti-capitalist and “anti-system” organization, movements and political parties, and their unification at the international level, as well as their links with countries such as Russia and Latin American countries. The study of these questions is addressed through the Neo-Marxist and the Post-Marxist approaches, with additional consideration of the “New Marxism”, which represents a re-reading of Marx, his texts that have not been analysed by now and attitudes toward the non-European area. A response to the current crisis is such that the policies of states are being nationalized and tend to become the opposite of what was advocated at the end of the Cold War by the leaders of liberalism. By 2016, such a shift is made that the leader of globalization and the spread of international organizations – the United States – have found itself in the opposite position of what it stood for – open markets, democracy and integration. China is trying to bring other countries in the fight against climate change and supports the continued functioning of the global open market and Russia is becoming a major initiator of the creation of new international institutions in the Asian, European and Latin American continent. The struggle between these new contradictions can only be overcome in some new synthesis – the new world order.

Key words: Marxism, Neo-Marxism, Post-Marxism, system theory, dependency theory, development, transnational states, global capitalism, hegemony, inequality.